

Koldingbogen

ÅRSTAL:	2006
FORFATTER:	Thomas Christensen
TITEL:	Koldingegnens selvejerbønder.
KORT RESUME:	Jordegne eller selvejere. Landbrugssamfundet i 1600 og 1700 tallet på Kolding-egnen.

KOLDINGEGNENS SELVEJERBØNDER

AF THOMAS CHRISTENSEN

På Koldingegnen har der langt tilbage i tiden været mange selvejerbønder, og disse selvejere eller jordegne bønder, som de også ofte benævnes, har en ret omfattende og interessant historie.

Mange af disse bønder har på forskellig vis haft en ret betydelig position i det daværende samfund. En del af dem var måske efterkommere af den tidligere lavadel, og vi finder på et meget tidligt tidspunkt en række faste efternavne såsom Buch, Haar, Buhl, Basse, Legarth, Ravn, Høeg, Koed, Schelde, Krog osv., som havde ret betroede poster som herredsfogeder, herredsskrivere, skovfogeder, delefogeder, sognefogeder, sandemænd og almindelige tingsvidner, hvor de på forskellige måder gjorde deres indflydelse gældende. Nogle af deres efterkommere indvandrede til købstæderne, hvor de blev borgere og nedsatte sig som købmænd og håndværkere. Nogle blev rådmænd og borgmestre. Det kunne der gives adskillige eksempler på. Andre af efterkommerne gik studievejen og blev præster eller lignende. Det gælder bl.a. slægten Buch fra Nagbøl, hvor der er en del, der bliver præster.

H. P. Bertelsen har i bogen "Eltang, N. Bjært og S. Vilstrups historie" ret nøje beskrevet, hvordan den selvejende bondestand i løbet af ca. 300 år fra at have været en af landets afgørende magtfaktorer næsten blev

udslettet, og fra at de i 1241 havde langt over halvdelen af landets jord i selveje, at de 100 år senere kun besad noget under en fjerdedel. Denne udvikling fortsatte stærkt i de følgende år, hvor flertallet var blevet fæstebønder, og de tilbageblevne selvejere havde store vanskeligheder med at bevare deres selvejerrettigheder. I førnævnte bog omtales disse selvejere som egnens elite. Som lokalhistoriker og slægtsforsker – og da både min kone og jeg har haft adskillige aner blandt nogle af disse selvejere – har jeg forsøgt at samle nogle oplysninger om disse selvejerers antal, særpræg og vanskeligheder m.m., som måske kunne have mere almen interesse, som hermed følger.

I Andst Herred var der ifølge en opgørelse fra Koldinghus Len i 1610 79 selvejergårde, og desuden var der 96 husmænd eller boelsmænd på frit jordegods. Det var noget over en trediedel af samtlige landbrug og et ret betydeligt mindretal. I Brusk Herred var dette antal nok lidt mindre, men bl.a. i Eltang Sogn var også over en trediedel selvejere.

Svenskekrigene gik hårdt ud over disse selvejergårde. Det skyldtes måske, at en del af disse bønder var blandt de mest velstående og derfor i særlig grad var udsat for udplyntring. Pesten og sygdomme i krigens følge betød, at mange gårde blev øde, og ingen

kunne overtage dem. I Andst Herred forsvandt samtlige selvejergårde i sognene Bække, Veerst og Jordrup. I Gesten var der kun en enkelt tilbage, og i Andst Sogn forsvandt over halvdelen af dem. I den opgørelse, som findes i arkivar Hans Knudsens redegørelse over forholdene i Koldinghus rytterdistrikt fra 1726, nævnes 46 selvejere fra Andst Herred, mens der samtidig nævnes ca. 62 selvejergårde og ejendomme i Brusk Herred.

Et af særprægene ved disse selvejere var, at de fra ældgammel tid havde fået deres gårde tilskødet på Herredstingstedet, og forinden en sådan tinglæsning skulle denne ifølge "Jyske Lov" indvarsles på to foregående ting, så den arveberettigede familie kunne nå at gøre indsigelse og eventuelt måske selv give et antageligt bud på gården. I de gamle tingbøger kan man finde mange eksempler på og oplysninger om sådanne handler, hvor en del af den nærmeste slægt nævnes og giver deres samtykke til en sådan handel. Det er også ret bemærkelsesværdigt, at kvinderne fik skøde på den halve gård. Man kan således i tingbøgerne se, hvordan en trolovet eller fæstemø søger og begærer at få skøde på den halve selvejergård og får det tilskødet og bevilget.

En aftægtskontrakt til en kvinde fra de vanskelige år efter svenskekrigene i 1661 er også interessant og lyder således: "Hun skal have årligt 20 skp. rug, 16 skp. byg, 8 skp. havre, 8 skp. tør boghvede, 1 fedesvin eller 3 daler i stedet, 2 fede gæs, 1 lispund kviekød, 2 sletdaler fra mølleren i V. Nebel, 2 skp. hvedemel, 1 skp. Lønborg salt. Halvdelen af kornet samt hvedemel og salt gives hende Mikkelsdag og den anden halvdel til påsken i godt forsvarligt korn, de fede varer leverer-

des til Mortensdag. Desuden skal hun have en god ko, som skal stå i bås og på græs med ejerens egne de bedste køer, og når denne ko er affældig, skal hun have en anden og forsvarlig og dygtig ko og i stedet tage den forrige igen. Ligeledes skal hun have og nyde 8-10 får sommer og vinter på foder og i sti og på græs med ejerens egne, hvoraf hun skal have yngel og uld m.m. Her foruden skal hun have til hendes husværelse et kammer i huset med skorsten, hvor det hende bedst behage, ligeledes ildebrændsel frit samt at nyde og bruge bageredskaber, madkælder og kar, hvad hun behøver, så også at være forpligtet til at skaffe hende heste og vogn med kørsel til og fra kirke og ligeledes at føre hendes korn til og fra mølle, når hun det behøver. Ligeledes at hun må nyde ro og mag inden og uden døre, og ellers i alle måder efter skyldighed at være hende til tjeneste og magelighed, så meget som muligt". Vi må nok tilstå, at her er der sørget ret godt for en af den tids selvejerkvinder.

Et andet eksempel på en tapper selvejerkvinde har jeg blandt mine aner. Efter hendes mands ret tidlige død fortsatte hun selv med driften af gården i næsten tyve år, indtil den yngste søn kunne overtage den. De fleste af disse handler og skødeskrivninger forløb i bedste forståelse med den øvrige familie, men man kan også i tingbøgerne finde nogle ret betydelige stridigheder ved en sådan lejlighed. Det gælder f.eks. i 1683 i Nagbøl, hvor Jep Buch får sin søn anbragt på en nabogård ved ægteskab med en datter dér under stor protest fra de øvrige arvinger. Det at være selvejer var vel med til at skabe en ganske særlig mentalitet, som for udenforstående kunne virke ukendt og uforståeligt. For de

kongelige embedsmænd og lignende førte det efterhånden til en del sammenstød og det blandt andet på grund af, at disse selvejere lidt efter lidt mistede nogle af deres rettigheder og blev stillet over for øgede krav m.m.

Selvejerne måtte jo dele efterkrigstidens ret vanskelige kår med de øvrige bønder, og

vanskelighederne fortsatte i mange, mange år på grund af misvækst og sygdom blandt heste og kvæg m.m.

I præsteindberetninger fra 1690 får man et ret godt indblik i de kummerlige forhold i sognene, hvor bønderne var forarmede og ikke kunne klare deres forpligtelser over for

A. Willars. Kort over Koldinghus Rytterdistrikt, ca. 1720. Det Kgl. Bibliotek.

præsten og øvrigheden og var "tiggefærdige" som en af præsterne skriver i indberetningen.

De vanskelige forhold fortsatte i begyndelsen af 1700-tallet, og her har Frovin Jørgensen i sin bog "En liden fattig by" blandt andet omtalt forholdene i landsbyen Skanderup i 1722, og her nævnes adskillige, som må klare deres tilværelse ved at tigge eller betle, blandt andet et ældre par, der har måttet forlade deres gård på grund af armod.

Der var dog stadig selvejere, som forsøgte at kæmpe for deres tidligere rettigheder m.m. Der blev nedsat en kommission inden for Koldinghus Rytterdistrikt, og den kom til at bestå af følgende: Anthoni Jacobsen Buck, Nagbøl og Peder Nielsen Schelde, Ferup fra Andst Herred, Mogens Rasmussen Legarth og Jens Andersen fra Viuf, Hans Simonsen, Lilballe og Hans Laursen Buch, Håstrup fra Brusk Herred, Niels Pedersen, Højen fra Jerlev Herred, Mogens Sørensen, Andkjær og Jørgen Henriksen, Velling fra Holmands Herred samt Jørgen Bang, Stoustrup og Jens Jensen Kongsted Torp fra Elbo Herred. Denne kommission repræsenterede 200 og nogle og tyve selvejere i hele Koldinghus amt. Der blev indsamlet skøder og adkomster fra alle disse selvejere, og der blev forfattet et brev til kongen, hvor man klagede over selvejerbøndernes meget forringede vilkår og rettigheder, og man henviste

til den tidligere lovgivning angående disse selvejere.

Klagen mødte tilsyneladende ikke ret megen velvillighed hos kongen og myndighederne. Det var dog trods alt medvirkende til, at disse selvejere ved ryttergodsauktionen i 1765 fik lov til at købe deres gårde til fuldstændigt selveje inden den offentlige auktion af ryttergodset. Det er jo ud fra disse indsamlede skøder og adkomster, at arkivar Hans Knudsen, Odense har samlet sin ret interessante afhandling om selvejerne i Koldinghus Rytterdistrikt, som findes i "Jydske Samlinger", 1922-24. Her skal dog gøres opmærksom på, at der var selvejere, som ikke hørte under rytterdistriktet. Det gælder bl.a. gård nr. 5 i Skanderup "Skanderupgård".

Nogle af kommissionens medlemmer fortjener en nærmere omtale for deres indsats bl.a. Anthoni Buck for den enestående samling af skøder, han kom med fra sit hjem i Nagbøl med skøder og adkomster fra 1400-tallet, som kan være med til at levendegøre noget af disse gårdes historie. Desværre er denne slægt ikke mere på denne gård, men så er ejeren i dag på gården en efterkommer efter Peder Schelde, der også var med i førnævnte kommission.

Adskilligt mere kunne sikkert fortælles om disse selvejere og deres indsats, og skulle andre kunne supplere denne beretning, ville det være meget velkomment.